

ALTURO I PERUCHO, Jesús (2003): *Història del llibre manuscrit a Catalunya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya: Entitat Autònoma del Diari Oficial i de Publicacions, 306 p. (Textos i Documents, 23).

D'antuvi cal advertir que, tot i que enlloc no s'indica, aquesta *Història del llibre manuscrit a Catalunya* és una nova edició, ampliada, de l'obra que el professor Alturo havia publicat l'any 2000 amb el títol *El llibre manuscrit a Catalunya. Orígens i esplendor* (Barcelona: Generalitat de Catalunya / Editorial 92; edició en rústica, ibídem, 2001). Respecte d'aquesta primera edició, que a les llibreries es va exposar a la secció dels anomenats llibres «de regal», hi ha canvis importants: a banda de correccions menors —la majoria, estilístiques— i d'alguna modificació en l'estructura dels capítols, el text de 2003 ha estat ampliat amb nombroses anàlisis de manuscrits catalans concrets que exemplifiquen el discurs teòric, amb l'addició de paràgrafs sobre qüestions més especialitzades, com ara la història de l'escriptura, amb la transcripció de documents que el 2000 tan sols eren citats, i amb la incorporació d'un aparat de notes, al qual es relega la discussió d'aspectes més tècnics i les remissions bibliogràfiques, que, a diferència de l'edició anterior, aquí no són recollides en una llista final. Tres anys després, doncs, l'obra ha reaparegut amb un nou títol més adaptat al contingut, en un format econòmicament més assequible —tot i que i això ha comportat que la magní-

fica col·lecció d'il·lustracions en color del volum editat el 2000 es vegi reduïda a una tria, aquest cop en blanc i negre— i amb un escreix d'informació per als investigadors, que la converteixen en una valuosa introducció a la història del llibre a Catalunya des de l'Antiguitat fins a la baixa Edat mitjana. Per trobar precedents d'una visió panoràmica com aquesta ens hem de remuntar a un títol clàssic de Pere Bohigas, *El libro español* (Barcelona: Gustavo Gili, 1962; reeditat per l'IEC el 2001 dins *Mirall d'una llarga vida. A Pere Bohigas, centenari*).

Pel que fa al públic al qual la *Història* que Alturo ha dedicat al manuscrit català s'adreça, hi ha tres aspectes a destacar. 1) La utilitat docent de l'obra: el públic universitari hi trobarà els elements teòrics imprescindibles sobre codicologia medieval, així com el context general europeu en què s'insereix la problemàtica específica del manuscrit català. 2) L'obra ofereix al medievalista de qual-sevol especialitat unes referències bàsiques sobre història del llibre, de l'escriptura i de les biblioteques, que li permetran valorar un dels suports més importants de les fonts a l'abast sobre el seu camp d'estudi; encara que el centre d'atenció és el llibre diguem-ne «literari» i no el document estricte, no hi falten referències a la producció i la cultura dels escriptors i els notaris; alhora, les afirmacions teòriques van sempre acompanyades d'una gran quantitat de notícies i comentaris sobre manuscrits catalans concrets, alguns reproduïts a les il·lustracions. 3) L'especialista en les matèries aquí tractades hi observarà la presència d'informació inèdita sobre manuscrits i biblioteques del país mal coneguts, per exemple del monestir de Sant Jeroni de la Murtra (que es pot confrontar amb profit amb les notícies que el jerònim Francesc Talet ofereix sobre aquest escriptori a cavall dels segles XVI-XVII).

La *Història* és organitzada en dos grans apartats: el primer tracta sobre la història del llibre en sentit estricte; el segon, de caràcter més descriptiu, és una introducció a la codicologia medieval.

La part històrica ocupa dos terços del total del llibre i s'estructura en quatre períodes: l'Antiguitat fins a la caiguda de l'Imperi romà; l'època visigoda; els segles VIII-XII i l'època gòtica (segles XIII-XV). Tot i que no ens han pervingut còdexs d'origen català de la primera, i que els atribuïbles a la segona són objecte de discussió, l'autor els dedica sengles capítols, opció lògica atès el caràcter didàctic de l'obra. Perquè aquesta no s'ha plantejat com un cens de manuscrits catalans conservats dins i fora el país, sinó com una reconstrucció de la cultura del llibre en les quatre etapes esmentades, amb atenció als següents aspectes: la història de l'escriptura, la tipologia dels productors, receptors i possessors de manuscrits, la formació i localització de les biblioteques, i la consideració social i el valor econòmic del còdex. Per reconstruir una història global del llibre, l'autor recorre tant a la informació que els mateixos volums proporcionen (p. e., colofons i anotacions d'amanuenses i lectors, característiques físiques de l'exemplar i l'escriptura), com a la documentació externa (inventaris de béns i contractes de compravenda de llibres, catàlegs de biblioteques, correspondència privada, etc.).

Un primer apartat de la *Història* aplega notícies sobre la cultura escrita, pagana o cristiana, de la Tarraconense fins al segle V, en el marc dels processos de romanització i cristianització del país. L'època visigoda, com a la resta de l'Europa romanitzada, es caracteritza per la disminució de l'ús de l'escriptura, reclosa en el món eclesiàstic, i el trencament de la unitat gràfica imposada per l'Imperi; tot i això, el possible origen català d'alguns còdexs i les al·lusions d'epistolaris coetanis permeten copsar l'existència d'una certa activitat cultural. L'apartat dedicat als segles VIII-XII, probablement el més reeixit, s'obre amb la influència del renaixement carolingi, que pren forma en la introducció d'un nou tipus d'escriptura que s'estén per tot el continent i en la qual són escrites les novetats bibliogràfiques que arriben al país; l'escriptura i el llibre, però, en un món on la cultura és bàsicament oral, són un mitjà de conservació del saber, més que no de difusió; pel que fa al personal que accedeix al món del llibre, es tracta bàsicament de dos grups que ho fan per motius professionals, els eclesiàstics i els juristes, tal com s'esdevindrà al llarg de l'Edat mitjana; la còpia de llibres, fins aleshores una activitat monàstica, comença a fer acte de presència com a activitat remunerada en altres escriptors, com els de les catedrals, i no només a cura d'eclesiàstics, sinó també de laics, a mesura que avança el procés d'al·fabetització i augmenten les sortides professionals a

través de l'escriptura; la temàtica dels còdexs conservats gira al voltant de la necessitat de conèixer i interpretar la Bíblia (textos patristics, litúrgics), i, prèviament, de dominar la llengua en què són escrits, el llatí (gramàtiques, glossaris, retòriques). Catalunya, lluny de tenir un paper simplement receptor, destaca per la seva aportació a la cultura científica (traduccions de textos àrabs i redacció de tractats originals), i, als segles XI i XII, viurà «una època que podem considerar daurada dins el simple i exclusiu àmbit català» (p. 95), presidida per la figura del bisbe Oliba. L'època gòtica (segles XIII-XV) és testimoni de la difusió de les escriptures cursives d'origen documental en el món del llibre, en convivència amb la gòtica librària; l'increment de la producció escrita va de bracet amb l'ampliació del públic lector, especialment entre els laics, arran de l'emergència del català com a llengua d'expressió escrita, ja al segle XII; el món dels copistes es professionalitza, i alhora s'amplia el personal que es dedica a la producció i la difusió del llibre, des de menestrals que en fan comerç fins a jueus especialitzats en encuadernació; apareixen les primeres biblioteques enteses com a locals on es diposita una col·lecció bibliogràfica; les institucions laiques també creen els seus propis fons, on es conserven els reculls legals que les regeixen i les autoritzen; es documenten llibreries privades de grandària considerable, com les d'eclesiàstics, juristes i metges, sovint desfetes arran de la mort del propietari; és l'època de les grans biblioteques reials (Pere el Cerimoniós, Alfons el Magnànim); les professions que fan de l'escriptura una eina de treball, com els mercaders, els notaris o els juristes, tenen els llibres necessaris per a la gestió diària dels afers o que els serveixen de model per a la redacció de documents; a les acaballes del període, amb la irrupció de la impremta, el manuscrit encara servirà de model per al nou llibre imprès. (Una observació sobre la presència del català com a llengua escrita: tot i que la història del llibre sol insistir en qüestions relacionades amb la producció d'aquest com a objecte físic i la seva localització i possessió, atès que Alturo ressegueix acuradament la participació dels laics en aquestes funcions, un fenomen que lliga a la progressiva alfabetització i a la professionalització de sectors concrets de la societat medieval, en el cas del nou llibre en vulgar potser caldria recordar que l'interès d'un públic sense formació «gramatical», és a dir llatina, a accedir a continguts de la cultura sàvia, explica bona part de la producció manuscrita en català, des de traduccions i compilacions fins a la redacció d'obres directament en aquesta llengua —de vegades copiades en volums amb unes característiques formals concretes, p. e. la tradició manuscrita d'Eiximenis—, una tasca en què la presència dels laics esdevé cada cop més significativa, com ho demostra la millor literatura catalana del XV).

El segon apartat de la *Història* d'Alturo constitueix un breu manual de codicologia. Conté apartats sobre els materials escripturals, la composició dels quaderns, la preparació de la pàgina, les fases del procés de còpia fins a la decoració, les eines destinades a fer més fàcil el maneig del manuscrit (numeració de folis o de quaderns, índexs), i l'encuadernació; bo i partint de la idea que el manuscrit, a diferència de l'imprès, és una obra oberta i que els lectors participen activament en la seva transformació, es dedica un apartat final a les seves anotacions, des de les simples crides fins a l'addició de textos i comentaris.

No era fàcil aplegar en un llibre de gruix mitjà la quantitat de dades que ofereix l'esplèndida i ben estructurada *Història* d'Alturo, i encara menys fer-ho amb un estil tan amè; ha calgut, però, seleccionar la matèria i deixar de banda alguns aspectes. La primera tria ha consistit a limitar el marc cronològic: s'estudia, doncs, el llibre antic i, sobretot, el medieval; hi ha alguna nota esparsa sobre l'Edat moderna, però la relació que s'estableix a partir del darrer quart del XV entre l'imprès i el manuscrit, la distribució dels seus camps d'acció —que va de la influència recíproca fins a l'especialització— en una època en què l'alfabetització i l'escriptura s'estenen a un ritme més accelerat fins a àmbits que tot just s'apunten a l'Edat mitjana, per no parlar de les llacunes de la bibliografia catalana sobre el tema, feien inviable ni tan sols plantejar la qüestió del manuscrit modern.

Una segona tria ha dut Alturo a prescindir del món del document i del llibre que en més d'un lloc anomena «administratiu» i a centrar-se en el llibre «literari», encara que la frontera entre l'un i l'altre no és sempre clara; el mateix autor no s'està de fer un parell d'esments a la confecció de reculls legislatius, com ara els cartularis. Però les interseccions són molt més variades. Valguin els se-

güents exemples. Els llibres que són resultat d'una activitat professional, com ara els de comptabilitat o els registres notarials i cancellerescos, de vegades duen addicions de caràcter no professional: notícies històriques i dietarístiques, oracions, versos, etc. I si, com l'autor ens recorda, les institucions laiques encarreguen reculls que apleguen els documents que en justifiquen l'existència i els privilegis, l'augment i la complexitat de la documentació que aquelles gestionen expliquen la creació de grans arxius —que de vegades contenen obres historiogràfiques i jurídiques: és el cas de l'Arxiu reial de Barcelona— i, com a conseqüència, l'aparició d'una literatura especialitzada d'inventaris, *specula*, etc., per moure-s'hi amb rapidesa; aquests textos poden contenir pròlegs i/o materials annexos (historiogràfics, dietarístics, però també literaris i biogràfics): els primers són molt interessants a causa de les observacions que s'hi fan sobre el valor i la funció del llibre i l'escriptura, els segons perquè, pensats en un primer moment com a eines subsidiàries de la gestió documental, en plena Edat moderna seran objecte de discussió a causa de la seva ambigua naturalesa, pública o privada. Les observacions anteriors sobre els arxius institucionals també valen per als particulars: l'endemà de la guerra civil, la noblesa comença a ordenar la seva documentació familiar i patrimonial i a encarregar llibres que en facilitin la consulta; del xvi endavant, aquest interès és documentat en grups socials molt diversos, des de juristes fins a menestrals i pagesos. I per acabar, un darrer exemple: en la frontera entre el llibre estrictament administratiu i el literari encara hi trobaríem els dietaris institucionals, que en principi només recollien les entrades i sortides de funcionaris; gradualment incorporaran relats sobre fets coetanis i acabaran influint en les memòries privades de l'Edat moderna, que progressivament introdueixen elements autobiogràfics i esdevenen autònomes dels volums en què trobàvem les primeres mostres del gènere (llibres de comptes, compilacions històriques o de documentació familiar i patrimonial, etc.).